

ФІЛОСОФСЬКА СКАРБНИЦЯ

Володимир Шевченко

ПОСТУП ЯК СВІТОПЕРЕТВОРЕННЯ

(Підготовка до друку, вступні зауваги В.Довбні)

Серце 65-річного Володимира Шевченка, не витримавши навантажень, зупинилось. Він боровся із хворобою, як міг, і, здавалось, перемагав...

Звичайних людей хвороба пригнічує, подавляє. Але Володимир Ісакович, незважаючи на стан здоров'я, інтенсивно й саможертвовно працює: пише монографію, кілька статей, читає курс філософії студентам і аспірантам, здійснює наукове керівництво аспірантами і пошукувачами, готується до участі в міжнародному конгресі із проблем української освіти...

В. Шевченко дуже хотів жити й творити. Життєтворчість становила зміст його буття. Підсумком творчих інтенцій ученого й стала книга «Дружба з мудрістю, або Основні проблеми української філософії». Він намагався відкрити собі й іншим найбільш значуще, головне, і тому найпотемніше в людині, суспільстві і світі. Сенс свого життя вбачав у тому, щоб «блуди помічати» і рятувати спільному від загибелі, відновлювати історичну пам'ять, бо вона включає в себе знання «дороги дідів». Його життя було зверненням до мудрості, і він був відкритий усім, хто хотів «дружити з мудрістю». І завжди був надзвичайно вимогливим, передусім, до себе.

Ще Геродот застерігав: не можна сказати, щаслива людина чи ні, доки її життя не скінчилось. Справжнім людським щастям Володимира Ісаковича були сім'я, друзі, колеги, студенти, численні чернігівці, вчені з наукових центрів України, Росії, Білорусі, - до його щирості, відвертості, висоти наукової думки тягнулися.

Його інтерес до філософії йшов не від теоретичних постулатів, а від самого життя. Саме в житті людина й постає цілісною істотою, а не розділеною на тілесну, душевну та духовну частини. Людина також невіддільна від соціо – і націокультурних процесів своєї Батьківщини. Підтвердження цьому думка Володимира Ісаковича: «Вітчизна тримає людину у своїх обіймах, робить її залежною від себе, виробляє певні почуття і звички».

У кожному суспільстві, у тому числі й українському, учив В. І. Шевченко, існує мудрість і її тінь, марево мудрості, яке називав дурістю (глупотою), що представлена малими і велетенськими вигадками. Сучасну соціокультурну ситуацію в Україні витлумачував як апологію нового майнового капіталізму, що закріплює в державі владу тимчасових «нових команд» акціонерів-власників укупі з найвпливовішими бюрократами.

Особливістю творчості В. Шевченка є здатність бачити й безстрашно висловлювати гірку правду в інтересах духовного прозріння і морального самовдосконалення української нації. Цією здатністю він набув право бути захищеним до когорти чесних, високоморальних, незалежномислячих українських умів, що жили й творили на Чернігово-Сіверщині, як К. Транквіліон-Ставровецький, Л. Баранович,

І. Галятовський, Д. Гуптало, І. Максимович, А. Стаховський, А. Дубневич, П. Куліш та інші. Інтереси Вітчизни були для цих велетів думки понад усе.

В. Шевченко вважав, що Вітчизна, а не «економіка», є конкретно існуюча основа життя. Без Вітчизни неможлива економіка, мова, культура, зміна властивих спільноті поколінь. Батьківщина тим цінніша, чим більше спільнота вклала в неї своїх сил і хисту. Завдяки його творчості й зростатиме соціокультурна значущість України. Його праці є подією в історії української філософської думки й заслуговують на уважне прочитання й належне вивчення.

Є в українській філософії непоправні втрати. Разом із П. Копніним, В. Шинкаруком, Г. Заїченком, В. Табачковським буде на нас споглядати з вічності й Володимир Шевченко.

* * *

Публікуємо фрагмент з останньої праці В. І. Шевченка «Дружба з мудрістю, або Основні проблеми української філософії», люб'язно наданий дружиною померлого. Редакція журналу «Сіверянський літопис» висловлює Вам, шановна Любоже Михайлівно, глибокі співчуття у зв'язку із смертю чоловіка.

У публікації збережено авторський варіант тексту. Повний текст книги передбачається видрукувати у видавництві МАУП.

Проблема світоперетворення не тільки в українській, але і в зарубіжній філософській думці належала і належить до найскладніших і найважливіших. Складність криється в тому, що навколо цієї проблеми нагромадилося чимало філодоксичних гадок та ілюзій, що набули значущість святих і непорушних забобонів, котрі розповсюджені в суспільстві. Стосується це, насамперед, поширених в Україні із розповсюдженням християнства, отже, запозичених вчень про прогрес і про розвиток. Свою роль відіграє також неунормованість української філософської термінології, через що замість неї в офіційних, тобто контрольованих державою документах, буває багато термінів, почерпнутих із філодоксичних текстів закордонного походження.

Наприклад, саме українське слово-поняття «перетворення» в принципі означає не що інше, як деяку зміну чи оновлення або того, що існує саме по собі, або того, що було створене кимось раніше. Причому під перетворенням, як показують давньоукраїнські тексти, розуміється переважно або спонтанна зміна якихось речей без втручання людей (самоперетворення), або ж мався на увазі фізично-трудова вплив людини знову-таки на певні фізично присутні у світі речі та їхні зв'язки.

Одночасно в українській філософії використовувалося поняття «переобформування», котре за змістом в цілому близьке до змісту латинського терміну «реформа». Але якщо реформа означає, по суті, повернення або відновлення людьми форми (ідеї) чогось такого, що потерпіло деформацію (спотворення ідеї), то переобформування означало пізнання чи осмислення чогось такого, образ (знання, інформація) якого вже існував до дій людей і не зникнув після дій. Переобформування - це змінене, тобто доповнене і уточнене знання про те, що вже відоме, проте змінене, тобто доповнене чи уточнене, внаслідок чого образ «того самого» стає змістовно дещо іншим.

Але нині в Україні перетворення в основному витлумачуються як синонім латинського слова «реформа», а саме розуміння реформи ототоженне із образом механічного «руху вперед», тобто з «прогресом», або із уявленням про «органічні зміни», тобто з «розвитком», хоча достатніх аргументів для такого ототоження загалом немає. Адже вчення про прогрес і розвиток в цілому є тільки дещо видозміненими міфологемами про навроченість («рок»), фатум або провидіння, котрі нібито панують у світі неухильно і невідворотно. Саме ці міфологеми утворюють базу для різноманітних релігійних есхатологій, тобто пророкування про руйнування «цього» і початку «нового» або ж про реформу світу.

Вчення про прогрес і розвиток створили заодно ґрунт для різноманітних філодокс на зразок «громадянських релігій», аналогічних фідеїстичним надіям на «світле майбутнє» чи спроможність встановити істину способом голосування.

Нерозробленість понятійно-символічного вираження і тлумачення світоперетворення в українській філософії, користування запозиченою без крайньої

потреби термінологією зарубіжної філодокси, зрештою, викликає обезсмыслення багатьох подій в Україні і поза її межами. Наприклад, нерідко *твердиться про «шлях реформ» («тобто про «відновлення форм»)*, хоча реально відбувається тільки переобрування, тобто надаються відомим явищам інші назви. Замість «голови» може вживатися слово «спікер», замість «управлінець» - «менеджер», а замість «партії влади» - вислів «національна еліта».

Разом з тим в українській філософській думці ще з часів Київської Русі перетворення у світі та суспільстві виражалися поняттям «пошестя», котре змістовно є в основному синонімом сучасного поняття «поступ». Вперше ідея поступу зустрічається в «Изборнику» Святослава, де вона тісно в'яжеться із «запліднюючою» взаємодією «естеств», під якими розуміються начала «кожного сущого». Внаслідок таких взаємодій утворюється поступ («пошестя»), котрий все «животворить, плоди помножуючи».

Причому поступ розглядається як постійна «запліднююча» властивість всякого «естества», через що він не має однозначних мір або кількості. Поступ в цьому смислі хоча і визнається властивістю будь-якого ества, але розуміється парадоксально. Тобто поступ, «переходячи від місця до місця, непорушно існує з простотними (із землею, водою, повітрям та вогнем. - Прим. В.Ш.) без поступу». [1, 224] Саме в поступі, зокрема в його «безпошесті» як утворенні, а потім і перетворенні всіх речей у вихідні стихії, криється «неосягненна таємниця» всього існування світу. «Постає завжди, бо суще, про яке мовимо». [Там само.]

Потрібно зауважити, що тлумачення перемін як поступу загалом відповідає антропоцентричному характеру української філософії та її архетипним засадам. Адже якщо світ - це омовлена, визначена реальність, що ґрунтується на стихіях і оточена світлою безоднею, то і сам світ стабільний. Зумовлене це тим, що його основа - стихії - тільки перекомбінуються, але не зникають безслідно і не виникають по-новому. Тому до них неможливо вичерпно застосувати ніякі міри так само, як неможливо застосувати ніякі масштаби і до безмежності. Природа також у світі не зникає, а переходить через потомство у таке само живе, хоча і в інші, тобто нові, організми певних родів і видів.

Людство як світозасновна субстанція також перебуває у стані поступу, що проявляється у перемінах і «змішуваннях» народів, їхньому етногенезі. Проте при всьому цьому ніяке живе, природне, в тому числі і людське, не може поки що залишати Землю і переселитися «в інші світи». Неспроможне людство як рід світобуття «стрибокподібно» («революційно») чи «поступенево» («еволюційно») розвинути або «прогресивно змінитися» і тим самим перетворитися в «свою протилежність», набувши статус антисубстанції світу. Людство, таким чином, спроможне лише «ступати», «йти» або «поступувати» в тому чи іншому напрямку своєї життєтворчості у межах Землі.

Разом з тим потрібно підкреслити, що вчення про поступ тривалий час розроблялося в українській філософії в основному у зв'язку із вирішенням людинознавчих питань, започаткованих ще в лоні міфопоетичних уявлень. Тобто вже у «Велесовій книзі» висловлюється думка про те, що світ у кожного народу («собіособства») свій, і кожний народ вирішує, як йому існувати серед і разом з іншими народами. Упродовж віків в Україні дана думка індивідуалізується, і поступ починає витлумачуватися також як спосіб особистого перебування людини в суспільстві і світі.

Поступ, зокрема, в тлумаченні І.Галятовського виступає як особиста моральна вимога не ухилитися від «сонячного» життєвого шляху, котрий «барзій і досконалії темности». Він вимагає від людини поступувати від однієї цноти до другої, старатися, щоб мати досконалі добродійства, щоб не зневажити людей інших, жити з ними у згоді, не чинити з ними сварки і війни. [2, 189]

Отже, тлумачення світоперетворень в українській філософії як поступу, котре набуває досить широку розробку на рубежі XIX - XX ст., завжди тісно пов'язувалося із життям людей у світі. Сам же світ розглядався як неспинне «змішування» різних стихій і родів природних істот, через що нерідко метафорично тлумачився як море. Особливість цієї метафори полягає в тому, що море нібито одне і те саме, але в ньому відбувається весь час рух і перемішування води. Воно буває різне у різних місцях, бо в один і той же час десь може бути шторм, а десь -

штиль; десь може йти дощ, а в іншому кінці - сонячно; десь плывуть, десь відчалюють, десь причалюють кораблі тощо.

Люди у світі-морі, таким чином, снують як човники, яких кидають у різні боки світові хвилі життя. Але вони повинні мати навички життя в ньому і завжди знаходити надійні способи збереження і підтримки життя. Тим більше, що світ все-таки являється певним чином упорядкований. «Троякій єсть світ, - писав І.Гаятовський, - великій, малий и середній. Великій світ єсть будинок, учинений з неба и з елементов - з огню, з повітря, з води, з земли». «Малий світ єсть чоловік... «Средній світ єсть весь народ людській...»[2, 198]

Проте, на жаль, розробка вчення про світоперетворення як поступ набула протягом XIX ст. деяку односторонність, точніше, значний ухил у бік гуманітарної і суспільно-політичної тематики. Крім того, в Україні почали поширюватися більш деталізовані запозичені із Франції вчення про прогрес, із Німеччини - вчення про розвиток, а з Англії - вчення про еволюцію. Дані вчення в цілому являють собою поширення окремих випадків тлумачення перетворень, що мають місце у світі, на весь світ.

Зокрема, в основу модерного вчення про прогрес покладене математичне вчення про прогресію, котре французький математик кінця XVIII ст. Ж.Кондорсе застосував до тлумачення суспільства. Тобто він спробував зобразити суспільні перетворення як прогрес (зростання і нагромадження) досягнень людського розуму, завдяки чому все у світі переміниться на краще.

Вчення про розвиток, яке найвиразніше представлене в роботах німецького напівмістика Г.Гегеля, побудоване на припущенні «світового зародку», яким має визнаватися «чистий» і «абсолютний дух». Подібно до того, як живий організм розвивається із певного зародку і, зрештою, помирає, так і Г.Гегель вважав, що світ із абсолютної ідеї розвивається до своєї «вищої стадії», тобто до смерті і повернення в лоно абсолютної ідеї. Вчення ж про еволюцію, вперше широко представлене Ч.Дарвіним, також пов'язане із дослідженнями в галузі біології, зокрема, із мутацією живих організмів у взаємодії із довкіллям.

Проте фактом залишається на сьогодні і те, що **вчення про прогрес, розвиток і еволюцію не просунулися за два століття вперед далі власних необґрунтованих обіцянок «кращого майбутнього»**. Адже до вчення про прогрес не додалося нічого, крім переконання в тому, що «цивілізованість росте», а разом з цим росте і, як не прикро, «всесвітнє зло» - глобальні екологічні проблеми, міжнародні економічні диспропорції, мілітаризм, електронно-тотальний контроль за індивідуальною і масовою поведінкою, тероризм і воєнні конфлікти тощо. Вчення про розвиток також не вийшло за межі тези про те, що «все міняється» і що існують «фази змін», тобто народження, життя та смерті, і закони зв'язку цих фаз.

Загалом же вчення про прогрес можна розглядати як теорію про способи підрахунку змін, що бувають у світі та суспільстві, а вчення про розвиток і еволюцію можна, в кращому випадку, використовувати не для пояснення світоперетворень, а лише в межах тлумачення процесів відтворення організмів. Принаймні, на сьогодні неможливо сказати впевнено про те, із якого «зародку» розвинулася наша Земля і наша Галактика, так само, як немає переконливих даних про те, що була певна «першомавпа», котра колись перетворилася у «першолюдину». Попри всі книжки на ці теми, їхній зміст не виходить за межі дотепних припущень, отже, за межі філодокси. Сучасні західноєвропейські вчення про «різому», «констеляцію», «деконструкцію» тощо залишаються загалом у межах вчень про прогрес і розвиток, отже, не можуть розглядатися як окремо взяті вчення про світоперетворення.

Разом з тим загальна тенденція української філософської думки в тлумаченні питань світоперетворень проявилася саме в тому, що в ній - прямо чи опосередковано, - але розроблявся погляд на ці питання як на поступ. Начерково своєрідний підсумок цього вчення був викладений І.Франком у роботі «Що таке поступ?». Незважаючи на те, що окремі українські вчені (І.Пулюй та ін.) дещо скептично поставилися до питання про зміст поступу, все-таки дане поняття увійшло в сучасний понятійний багаж української філософії. Правда, часто під ним хибно розуміється подібність змісту російського терміну «постепенность», який в російській філософії, в свою чергу, вважається аналогом поширеного в західноєвропейській філософії терміну «еволюція». Проте історично, як було

показано вище, поняття поступу в українській думці виражало «ходіння» («пошестя»), тобто взаємодії речей, котрі «плодоносять», а одночасно і особисте самоудосконалення людини у світі. Саме в такому розумінні витлумачує його І.Франко, який вбачає центральну проблему поступу не у відповіді на питання «Що робити?», а у проясненні питання «Як робити?».

Річ у тім, з погляду І.Франка (і так воно є насправді), що у світі та суспільстві завжди щось-таки робиться. Проте головним виступає не визнання того, що у світі «все тече», а розуміння саме того, як робиться: на краще чи на гірше для людей? Щоб розібратися в цьому, необхідно досліджувати принаймні кілька аспектів світоустрою. Вони торкаються в цілому розуміння світового становища людини, суспільства і структури самого світу. Насамперед, в українській філософії, по суті, протягом усієї її історії проводилася думка про своєрідну мозаїчність, внутрішню розділеність як світу, так і суспільства на частини і елементи, між якими часто немає прямих взаємодій.

Правда, з погляду сучасної науки, світ має квантово-енергетичне або енергетико-інформаційне підсоння, а тому кожна річ або явище постає генератором і акумулятором енергії та інформації. Людина і суспільство в цьому смислі не являються винятками із правил, тому що сучасна біофізика та біохімія в принципі довели, що природа, як сукупність родів живих організмів і як частина світоустрою, також має енергетико-інформаційну основу. Причому в розробці вчення про енергетико-інформаційну основу світоустрою брав досить активну участь ще на рубежі XIX - XX ст. український філософ і природознавець І.Пулюй, а до питань енергетико-інформаційного дослідження суспільства у 80-х - 90-х роках XIX ст. близько підійшов П.Куліш не без впливу науково-філософських розробок І.Пулюя. (Інша справа, що дана тематика в ті і більш наближені до нас часи не здобула належного розуміння в Україні.)

Незважаючи на це, вже сама ідея багатоначальності стихій (неживої речовини), природи (живої речовини) та суспільства як світозасновної і одночасно багатоначальної частини світу прямо чи опосередковано, але логічно потребувала та потребує інших тлумачень світоперетворень, ніж ті, що пропонували версії прогресу і розвитку із XVIII - XIX ст., як і сучасні постмодерністичні версії, котрі являють собою різні варіації прогресу і розвитку. Таким вимогам, на нашу думку, і відповідає вчення про поступ, розроблене в українській філософії.

Перш за все слід підкреслити, що розуміння світоперетворення як поступу спирається на той факт, що певний рух, котрий набуває загальносвітового або загальносуспільного значення, спочатку не має всеохоплюючий характер. Як зазначав І.Франко, поступ започатковується у якомусь одному особливому місці і, як хвиля, поширюється та охоплює різноманітні світові центри. Даний процес не буває лінійно-прогресивним і не вимагає, щоб в ньому вбачали «революцію», «стрибок у розвитку» або, як тепер висловлюються, «прорив» чи то в політиці, чи в економіці або у наукових знаннях. Поступ, власне, має творчий зміст, а тому вибірково руйнує навіть те, писав І.Франко, за чим згодом доводиться жалкувати. Через це наслідки поступу суперечливі як в структурі світу, так і в суспільстві.

Так, нині цікаво було б жити на планеті, якби існували також динозаври і мамонти, якби в Скандинавії і на Кольському півострові, а це було мільйони років тому, були тропіки, росли гігантська папороть і виноград. Проте нині про ті часи можна лише фантазувати, як і про те, чи змогло б українське суспільство сьогодні «відродити» традиції, наприклад, хоча б жителів Мезинської стоянки, котрі полювали на мамонтів і левів, або порядки Запорозької Січі та жити згідно з тими традиціями і порядками.

Поступ, таким чином, - це не «заперечення заперечення», а «переробка» наявного у світі стихійного і природного матеріалу, базу якого утворюють квантово-енергетичні процеси, якими люди оволоділи поки що у мізерному масштабі. Заодно хвиля поступу, започатковуючись в одному місці і «впливаючи» в інші місця, змушує по-своєму реагувати на зміни інші начала світоустрою та суспільства. Вони створюють власні хвилі дій у відповідь, через що утворюється як світова, так і суспільна «товмачка», завдяки якій, власне, і появляється дещо нове. Мовою нинішньої науки синергетики це звучить так: «Із хаосу постає порядок». Проте у 80-і - 90-і роки XIX ст. П.Куліш витлумачував дане явище у термінах «енергетики

правди».

Правду встановлює одна людина, а потім вона поширюється і стає надбанням багатьох людей. Необхідно також підкреслити, що розроблена «поступовцем» С.Подолінським енергетична теорія вартості товарів, котра спростовувала погляди К.Маркса на вартість, не знайшла у К.Маркса ніяких контраргументів після знайомства з доказами С.Подолінського.

Пізніше, на початку ХХ ст., наблизений до синергетичного розуміння світоперетворень, підхід витлумачувався в українській філософії більш метафорично і розглядався І.Франком та іншими українськими мислителями як «хвиля поступу». Даний підхід відіграв суттєву роль у філософському осмисленні суспільних перетворень в Україні якраз у перші десятиліття ХХ ст., про що свідчать твори С.Русової. Вона висловлювала тверде переконання в тому, що «поступ розпочинають окремі індивіди», через що зміни здійснюються *поступово*, ніби крок за кроком. Заодно це означає, що *«катастрофічні зміни» трапляються в суспільстві або через незнання, відсутність відповідної інформації про поступ, або внаслідок ігнорування інформації про нього, або через нездатність належно скористатися нею.*

Тому вирішальне значення в поступі І.Франко відводив пізнавальній діяльності, особливо науковим дослідженням. Зокрема, він підкреслював, що в поступі, якщо аналізувати його в соціокультурній перспективі, досить виразно виділяється три групи людей: «авангард», «обоз» і «невизначені». Авангард поступу утворює невелика група людей, котра освоює невідоме і прокладає до нього вузькі стежки. Власне, дану групу утворюють люди творчої вдачі, котрі створюють принципово нові знання, засоби і способи життєтворчості. Саме ця група людей і створює підстави для поступу суспільства в тому чи іншому напрямку. Вслід за нею вибудовується значно більша група людей, котра, за висловом І.Франка, перетворює стежки, прокладені «авангардом», у широкі дороги. *Отже, дана група людей чисельна, привласнює все нове, винаходить різноманітні способи застосування нових знань, засобів і способів діяльності, удосконалює і розширює масштаби їх використання.* Зрештою, абсолютна більшість суспільства утворює групу «невизначених» людей, котра ходить по різних дорогах, не маючи певної мети і планів діяльності, «жують і пережують» як давно відоме знання, так і забобони століть, про які «перші» (авангард) вже навіть забули.

Поступ в суспільстві творчий і тому непередбачуваний. Він пов'язаний із дослідницько-винахідницькою діяльністю, котра не піддається раціональному контролю, а тому може рухатися в будь-якому напрямку. Контролювати і управляти можна лише гуртом «невизначених» людей, котрі в соціокультурному процесі суспільства зайняті імітацією та виконавською діяльністю, тобто повторенням створеного до них і без їхньої участі. Тому загальні перемини в суспільстві набувають форми одночасного існування безладдя серед порядку і порядку серед безладдя.

Створенням вчення про поступ українська філософія, таким чином, набула рис відносної завершеності. Тобто вона розробила і включила в себе відповідно вчення про людину і пізнання світу, про начала і структуру світу та його перетворення, котрі утворюють засади кожної національної філософії. Розробка цих тем української філософії, зрозуміло, не завершена, а змістовно вона багатіша, ніж представлена в даній праці. Дуже багато аспектів змісту української філософії в даному разі були обійдені з тією метою, щоб не потонути в деталях, а бодай більш виразно окреслити її самобутність, урахувуючи загальні тенденції сучасної світової філософської думки, науки і світобуття людства.

Джерела та література:

1. Изборник Святослава 1073 года. Факсимильное издание. - М., Книга, 1983.
2. Галатовський Іоанікій. Ключ розуміння. - К., Наукова думка, 1985.

